

КОРЕЛЯЦІЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Розвиток сучасної цивілізації характеризується підсиленням тенденцій до взаємопроникнення культур, що обумовлюється інтегративними процесами, що, в свою чергу, призводить до становлення дійсно вселюдської історії. У даному випадку терміном "цивілізація" ми позначаємо ступінь суспільного розвитку, узятого у глобальному масштабі. Звернемо увагу, що функціонально розрізняють два види цивілізацій: технотронні, в основі яких покладено матеріальне виробництво, і традиційні, які визначаються надбудовними утвореннями: культурою, релігією, побутовою і поведінковою традицією, співвідношенням ролі особистості і суспільства, міжетнічними відносинами. До традиційних цивілізацій належать і національні цінності, котрі своїм існуванням показують і доводять існування єдності у різноманітності. З іншого боку, національні цінності дають людині можливість осмислити глобальні проблеми, їх розв'язання з позицій гуманізму.

Сьогоднішній розвиток націй і міжнаціональних відносин можна охарактеризувати наявністю таких тенденцій:

- прагнення народів до територіальної, економічної, соціальної, політичної, культурної самостійності та незалежності;

- прагнення до гармонізації міжнаціональних відносин на основі інтеграції у всіх сферах діяльності.

Усвідомивши ці тенденції стає зрозумілим, що проблема пов'язана зі збереженням людства в єдності і багатоманітності. Отже, на наш погляд, тільки крізь призму загальнолюдських цінностей самі національні цінності постають як найбільш яскраве втілення загальнолюдських цінностей.

Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття проблема цінностей розглядалася такими філософами, як М.Бердяєв, С.Булгаков, В.Соловйов, С.Франк та ін. Спробу справжньої систематичної розробки аксіологічної категоріальності можна віднести до 1960 року. Саме у цьому році побачила світ перша праця В.П.Тугарінова, в якій він починає розробляти основні аксіологічні поняття. Аксіологічною проблематикою займалися такі вчені, як С.Анісімов, Л.Архангельський, О.Дробницький, А.Здравомислов, М.Мамардашвілі, Л.Столович, Н.Чавчавадзе та ін.

Не дивлячись на те, що власне ціннісний аспект становить окрему галузь наукового дослідження, розгляд будь-якої проблематики, особливо педагогічної, завжди спрямований на визначення своїх ціннісних основ. З цих позицій можна розглядати праці Ш.Амонашвілі, Ю.Бабанського, Н.Бібік, Г.Єльнікової, Я.Корчака, Ю.Мальваного, Л.Новікової, В.Олійника, В.Пікельної, О.Снісаренко, Т.Сущенко. До того ж, без сумніву, до таких досліджень належать і дослідження в галузі національного виховання О.Захаренка, О.Киричука, М.Красовицького, М.Стельмаховича, В.Струманського та ін.

Формулювання цілей статті... Мета статті – детальніше розглянути категорію "загальнолюдські цінності" та їх кореляцію з національними цінностями на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження... Логіка суспільного розвитку орієнтує нації на інтеграцію, завдяки якій стане можливо прорватися у майбутнє і подолати глобальні проблеми. Саме на таких позиціях знаходяться представники "Римського клубу", які відстоюють концепцію світу як органічної частини доктрини "нового планетарного порядку": "Людство не живе зараз у злагоді з самим собою. Для того, щоб створити умови для мирного життя на планеті, недостатньо простої відсутності війн, контролю над озброєнням або роззброєнням, недостатньо знайти засоби запобігання або розв'язання конфліктів. І скільки би не підписувалося різноманітних документів, однаково у сучасних умовах, доки суспільство залишається несправедливим і поділеним на частини, не бачити людству миру. В цю нову добу глобальної людської імперії світ являє собою той необхідний всім нам соціальний винахід, котрий ще чекає на своїх винахідників, ту культурну цінність, котру ми, перш ніж вона буде засвоєна суспільством, повинні відкрити в самих собі" [7, с.54]. Саме з саморозкриттям людиною своїх можливостей пов'язана розробка даної концепції. "Проблема в самій людині, а не поза нею, тому і можливе вирішення її пов'язане з нею, і віднині квінтесенцією всього, що має значення для самої людини, є саме якості і здібності всіх людей" [7, с.44].

Отже, неабиякої важливості набуває виявлення тих цінностей, які б неодмінно входили до ціннісного ядра будь-якого суспільства. Оскільки, коли люди не можуть спиратися на спільні цінності, які визнаються всіма і кожним, тоді людина людину не розуміє, а від безсилості розуму люди починають використовувати силу. Ось чому пошук загальнолюдських підвалин спрямований на взаєморозуміння і подальше виживання людства. У такому контексті слід розглянути детальніше категорію "загальнолюдські цінності" та їх кореляцію з національними цінностями на сучасному етапі.

Загальним виступає константний зв'язок, який означає їхнє об'єднання у спільне ціле, яке характеризується синергетичним розвитком і спорідненістю складових, які визначаються спільним походженням і модифікацією однієї і тієї ж субстанції, якою виступає сама людина. Але загальне походить не від будь-якого

узагальнення, а є суто феноменом спілкування з наявною діалектикою загального і особливого, цілого і часткового.

У філософському плані загальнолюдськими цінностями виступає все прогресивне, що виробило людство і що відповідає його інтересам в цілому. Це не якісь наднаціональні цінності, навпаки, вони уособлюють в собі всі цінності, де б вони не створювались, всі досягнення світової цивілізації у ході історичного розвитку всіх народів. Вони передбачають збереження можливостей повноцінного існування кожної окремої особистості. Таким чином, загальнолюдські цінності, заломлюючись крізь призму індивідуальної життєдіяльності, крізь внутрішній світ індивіда (його інтереси, прагнення, схильності), входять до психологічної структури особистості у формі особистісних цінностей, являючись одним із джерел мотивації її поведінки. Загальнолюдські цінності, відбиваючись у людській свідомості, починають носити суб'єктивний характер, здобувають особистісно обумовлену характеристику. Кожному індивіду притаманна його власна специфічна ієрархія особистісних цінностей, котрі слугують сполучною ланкою між духовною культурою суспільства і духовним світом особистості, між суспільним та індивідуальним буттям.

Загальнолюдські цінності являють собою підсистему цілісної системи загальногуманітарних цінностей, в силу цього вони можуть дробитися і конкретизуватися. Центральним системоутворюючим елементом у структурі загальнолюдських цінностей виступає Людина, її особистість як центр ціннісних відношень і як їхній кінцевий продукт. Загальнолюдське має свій теоретичний сенс лише тоді, коли означає те, що об'єднує все людство в єдиний історичний суб'єкт з його центральною фігурою – Людською індивідуальністю.

Отже, під категорію загальнолюдських цінностей підпадає все те, що є нетлінним, абсолютним прагненням, до якого намагалися і намагаються наблизитися всі люди в різні епохи з різними соціальними системами. Тому не даремно загальнолюдські цінності називають вселюдськими [6] чи абсолютними, вічними [2]. О.Вишневський, у вже згаданому кодексі вартостей сучасного українського виховання, до абсолютних вартостей відносить такі, як:

Віра. Надія. Любов. Сумління. Правда. Доброта. Чесність. Справедливість. Щирість. Гідність. Милосердя. Прощення. Досконалість. Краса. Свобода. Нетерпимість до зла. Великодушність. Оберігання життя. Мудрість. Благородство [2]. Перелічені цінності можна ще поділити на етичні (благородство, справедливість, чесність та ін.), естетичні (краса, досконалість), екзистенціальні, тобто пов'язані з існуванням людини, пошуками смислу життя (життя, свобода), хоча саме свободу можна віднести і до політичних цінностей тощо. Цей внутрішній поділ не має суттєвого значення для розгляду даного питання, але ми зазначаємо його для того, щоб показати, що весь спектр загальнолюдських цінностей є дуже широким і охоплює цінність життя людини, її моральне становлення, нескінченні пошуки сенсу існування та створення рукотворних нетлінних і вічних шедеврів.

На сучасному етапі наявною є тенденція до виділення вищих цінностей у розуміння загальнолюдського: "Люди вибирають між остаточними вартостями; вони вибирають саме так, бо вважають, що їхнє життя визначається фундаментальними, моральними категоріями та поняттями, які, принаймні на великих проміжках часу і простору, є частиною їхнього буття, мислення та змістом їхньої власної сутності, частиною того, що робить їх людьми" [1, с.231]. У цьому контексті можна виділити такі субстанції як: життя, свобода, цінність індивідуальності, творчість. Отже, розглянемо:

1) життя – в його індивідуальному, родовому, планетарно-космічному вимірі. Ця цінність іманентно включає в себе цінності самозбереження особистості (здоров'я, захищеність) і суспільство (мир, безпека, в тому числі сюди відносяться екологія, політика, економіка);

2) свобода, яка являє собою узагальнений образ цінностей соціального устрою, політичних, правових цінностей (справедливість, стабільність, толерантність, незалежність, правова захищеність особистості і духовних цінностей (повага свободи іншої людини, її внутрішнього світу тощо));

3) цінність індивідуальності втілює цілий спектр цінностей самоствердження і самореалізації особистості (соціальний статус, спектр можливостей, бажаний образ "Я", честь, гідність, доброта тощо), цінностей спілкування (дружба, любов, довіра, вірність) і моральних цінностей (обов'язок, совість);

4) творчість уособлює в собі все багатство цінностей діяльності (праця, творіння, пізнання істина, споглядання, уявлення, мрії, інтелект, гра тощо) та естетичні цінності (краса, величність).

Таким чином, віднесення до вищих цінностей відбувається тому, що вони містять у концентрованому вигляді найбільш значущі уявлення людей про життя, діяльність, призначення людини, а також стійкі, загальноприйняті культурні смисли, зразки, норми, еталони життя особистості і всього людства. У цьому смислі вони відносяться до загальнолюдських, хоча можуть виявлятися і на особистому рівні.

Акцент саме на зазначених цінностях пояснюється такими параметрами:

- 1) вони виражають смисложиттєві орієнтири буття, його духовно-творчу природу;
- 2) всі інші цінності особистого життя розуміються і засвоюються індивідом залежно від відношення до "найвищих";

3) вони виступають інтегративним регулятором діяльності, вони спрацьовують на рівні фундаментального вибору, коли індивід визначає себе як особистість.

Основна функція вищих цінностей – це “продукування” життєвого смислу. Подібне конституювання смислу буття відбувається за рахунок того, що вони допомагають індивіду визначити його місце і призначення у цьому світі, через прилучення до сім’ї, нації, людства, земної природи, космосу. Ці цінності прилучають індивіда до того, що вище його самого, що визначає його власне життя, з чим нерозривно пов’язана його доля. Вони володіють принципово неінструментальним і неутилітарним характером: являються цінними не тому, що слугують чомусь інакшому, ніж є самі, навпаки, всі вони набувають смислу і значущості лише в світлі вищих цінностей. Найвищі цінності являють собою не просто необхідну і належну, але й бажану ціль, робляться ідеалом, саме таким чином вони беруть участь у зворотньому нормативно-регулюючому впливі на міжсуб’єктні, міжособистісні стосунки, а через них вже на соціальну практику. Як то, життя людини це не просто цінність-ціль, вона є самоцінною, тобто цінністю сама по собі.

Слід зазначити, що як і у житті конкретного індивіда, так і у житті суспільства домінує не завжди одна й та сама вища цінність, а їх своєрідний набір. Іноді вони являють собою певну ієрархію, а часто-густо виступають як однорівневі або однорядові. Неможливо назвати якусь певну цінність, котра завжди б займала перше місце. Вищі цінності існують потенційно в особистісній системі цінностей. Вони актуалізуються в граничній ситуації, коли людина опиняється перед вибором. У цьому випадку може відбутися перебудова ціннісної системи і в якості абсолютно найвищої виступити якась одна цінність.

Отже, загальнолюдськими цінностями є не абстрактні субстанції, а є суб’єктно-людські, невіддільні від особистого, тому що носієм загальнолюдського виступає кожна людина, але вона виступає в тій мірі, в якій вона усвідомлює свою самостійність і самоцінність, свій суб’єктивний зв’язок з іншими людьми та зі світом. Зазначимо і те, що кожна людина є обов’язково представником певного етносу чи то нації, з притаманними їй національними цінностями. А оскільки націй існує багато, то між різними представниками різних націй з притаманними їм національними цінностями можуть виникати суперечності.

Для людства кожна система національних цінностей є вартісною і визнати якусь як пріоритетну було б нонсенсом, всі вони між собою є рівними, тому що абсолютної істини не існує, є лише різні шляхи до неї, навіть хибна думка почасти може бути правильною: “не всі речі сумісні, а ще менше сумісні всі ідеали людства. Для всіх вартостей має існувати можливість співжиття, адже поки це не так, Всесвіт не є космосом, гармонією; поки це не так, суперечності між вартостями можуть бути внутрішнім незамінним елементом в людському житті. Визнати, що здійснення деяких із наших ідеалів може у принципі зробити інші нездійсненими, означає казати, що поняття тотального здійснення людських можливостей є формальною суперечливістю” [1, с.227].

Недаремно в сучасному світі набуває такого резонансу філософія діалогового спілкування: “Однією з найважливіших проблем сучасної філософії діалогового спілкування і її застосування для виховання нового типу людини є питання про співвідношення особистих інтересів і цінностей із загальнолюдськими та антропокосмічними” [5, с.94]. Вирішення цього питання стає можливим при врахуванні принципу доповнюваності, який виражає нову форму поєднання різних поглядів на основі розуміння того, що кожен з протилежних типів свідомості містить деяку глибоку істину; та принципу єдності світу [5, с.96]. Нового звучання набуває принцип діалогу культур [5, с.98], який передбачає поєднання загальнолюдських цінностей з системою цінностей, особливою для кожної культури і для кожної особистості. Дуже важливим є це триєдине єднання: індивідуальних, національних і загальнолюдських цінностей, тому, що замикатися на чомусь одному означає відмовлятися від істини, прирікати себе на невиправну помилку. А істина виявляється лише в діалозі, коли його учасники пізнають один одного. Саме національні цінності сприяють такому пізнанню краще за все, тому, що вони вбирають в себе найсуттєвіші риси нації, її особливості. Ось чому збереження і відтворення національних цінностей являє собою не одноразовий акт, а тривалий процес, який повинен базуватися на єдності загальнолюдських цінностей.

З іншого боку діалог культур також призводить до виникнення в культурах народів спільних ознак і цінностей. Але їх не слід абсолютизувати, забуваючи національну специфіку. В той же час процес інтернаціоналізації національних цінностей є закономірною особливістю розвитку нації, котра обумовлена всім ходом економічного, соціально-політичного і духовного розвитку суспільства.

Цей процес сприяє таким суспільним тенденціям:

- 1) посиленню всебічного розвитку нації, взаємозбагаченню, поглибленню взаємозв’язку і співробітництва;
- 2) протіканню спільного розвитку національних культур;
- 3) творчому використанню кожним народом інших національних цінностей, наповнюючи їх зміст власним національним досвідом.

Звернемо увагу, що саме під впливом останньої тенденції виникло “японське диво”, оскільки національною особливістю японців є їх вміння визнавати в інших народів все цінне і розумно використовувати це для себе, збагачуючи себе [8]. А збереженню японської душі слугувала система освіти і виховання, яка формувала такий

погляд на світ, завдяки якому японці могли зберегти і відтворити культурну ідентичність, поважаючи в той же час індивідуальну своєрідність інших культур. Як бачимо, феномен духовно-моральної людини діалектично суміщає в собі національне із загальнолюдським. Національні цінності стають повнішими і більш значущими, коли впливаються до світової культури, тоді вони взаємодіють і проникають одна в одну добровільно, без насильства і штучного регулювання. Зрозуміло, що тенденції до інтернаціоналізації національних цінностей можуть сприяти подоланню конфронтації народів і досягненню духовно-моральної консолідації. Але не можна протиставляти загальнолюдське національному чи надавати домінуючого значення інтернаціоналізаційним процесам. Національне і загальнолюдське – дві сторони одного явища.

Звідси зрозуміло, що загальнолюдське ні в якому разі не заперечує національного, а навпаки, виявляє себе в національному. Як справедливо підкреслює С.Гессен: “нація криє в собі людство, як найвище своє завдання і виправдання. Бо лише в міру здійснення народом загальнолюдських цінностей, стає він індивідуальністю, яка займає своє особливе незамінне місце в загальнолюдській культурі, стає нацією” [3, с.343]. І саме на ґрунті національного народжується те індивідуальне, котре згодом отримує статус загальнолюдського. Всі найдосконаліші здобутки людства з’явилися на національному ґрунті, і продовжували своє існування вже не тільки як національні здобутки, а й вже як загальнолюдські, являючи собою “синтез вищих досягнень рук, розуму, людства, квінтесенцією цивілізації” [6, с.119].

Національне виступає посередником між загальнолюдським і індивідуальним. Кожна нація робить свій внесок у розкриття людського ідеалу, у творення загальнолюдської невичерпної скарбниці. Це ж можна віднести і до праці вчителя, який працює на вдосконалення власної нації, оскільки “...працюючи у школі, вчитель тим самим працює для всього вчительства взагалі, а як такий – для свого народу, рухаючи його вперед шляхом культури, він тим самим працює і для всього людства” [3, с.201]. Адже, неможливо увійти в загальнолюдське минаючи національне, загальнолюдське відірване від коренів, від національного є власне теоретичною абстракцією, хоча в той же час національне поза загальнолюдським є лише етнографічним дивом: “національне, відірване від загальнолюдського, припиняє бути самим собою... як особистість окремої людини, так і колективна особистість народу являє собою не дану річ, готову “душу” або “народний дух” з незмінними і притаманними їм одвічно якостями, але процес, який криє в собі лише єдність творчого напрямку і який живе прагненнями до надособистісного начала, тому що справжній смисл виразу “будь самим собою” полягає у тому, щоб “прагнути до вищого, ніж ти” [3, с.78]. Відомо, що абсолютизація національних цінностей призводить до трагічних наслідків, так само, як і їх недооцінка.

Таким чином, принцип врівноваження і гармонії є вихідним. Саме врівноваження і гармонія національного і загальнолюдського у виховному процесі є основою його побудови, тому що: “дитина залучається до національної і загальнолюдської культури, тобто оволодіває способами мислення і здатностями, за допомогою яких людство впродовж багатьох віків досягло світової цивілізації”, як зауважує В.Г.Кремень [4, с.21].

Висновки... Ми вважаємо, що тільки справжні національно-патріотичні почуття здатні пробуджувати почуття поваги до іншого стилю життя, толерантне ставлення до інакомислячих, розуміння вселюдської єдності. І справедливим є твердження, що чим ближче ми до національного, тим ближче ми до загальнолюдського. Отже, основою кореляції загальнолюдських і національних цінностей є нерозривна взаємодія і взаємозбагачення на основі концептуального принципу субстанціональної єдності і діалогової згоди [5, с.127].

Література

1. Берлін І. Чотири есе про свободу / Пер. з англ. О.Коваленка. – К.: Основи, 1994. – 272 с.
2. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. – Л., 1996. – 210 с.
3. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. – М., 1995. – 448 с.
4. Кремень В.Г. Сучасна освіта у контексті реформування // Учитель. – 1999. - № 11-12 – С. 18-21
5. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти: Навчальний посібник. – К.: Центр “Магістр S” Творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с.
6. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Ю.І. Римаренко та ін. / (Під ред.), НАН України, ін-т держави та права ім. В.М. Корецького. – К.: Генеза, Довіра, 1996. - 942 с.
7. Печчеи А. Человеческие качества. – М.: Прогрес, 1980. – 301 с.
8. Тейдзю Исе. Японская этика. Пер. с япон. – М., 1911. – 67 с.

Анотація

У статті розглядається нерозривна взаємодія і взаємозбагачення загальнолюдських і національних цінностей на основі концептуального принципу субстанціональної єдності і діалогової згоди.

Аннотация

В статье рассматривается неразрывная взаимосвязь и взаимообогащение обще человеческих и национальных ценностей на основании концептуального принципа субстанционального единства и согласия.

Подано до редакції 14.11.2007.